

Tiede ja asuttaminen varhaisessa gulagissa

A l a n B a r e n b e r g

Georgi Aleksandrovitš Tšernov, vastavalmistunut geologi Moskovan yliopistosta, teki elokuussa vuonna 1930 merkittävän löydön. Hän oli keksällä ryhmineen tutkimusretkellä kartoittamassa Venäjän pohjoisosan hiilivarantoja ja oli kahden viikon ajan edennyt Vorkutajoen yläjuoksua. Pitkän päivän päätteeksi hän oli kiivennyt joen rantatörmälle, ja siinä, aivan hänen jalkojensa juuressa, oli suuri hiiliesiintymä. Ennen lähtöään paikalta tuona kesänä hän löysi yhteensä viisi paksua, helposti käytettävissä olevaa esiintymää, jotka vaikuttivat hyvin korkealaatuiselta hiileltä. (Tšernov 1935, 21; Tšernov 1989, 86–90.) Löytö vahvisti hänen isänsä, geologi Aleksandr Aleksandrovitš Tšernovin, pitkäaikaisen käsityksen siitä, että mahtavan Petšorajoen uoma katki sisäänsä mittavia ja arvokkaita hiilivarantoja. Löytö sinetöi nuoren Tšernovin uran, ja myöhemmät polvet tunnustaisivat hänet Vorkutan hiiliesiintymän löytäjäksi.

Tšernovin löydön myötä sai alkunsa myös yksi Neuvostoliiton pahamaineisimmista rangaistusleireistä, Vorkutlag. Se sijaitsi ankarassa ilmastossa tundralla, napapiirin pohjoispuolella Euroopan puoleisen Venäjän koillisnurkassa:

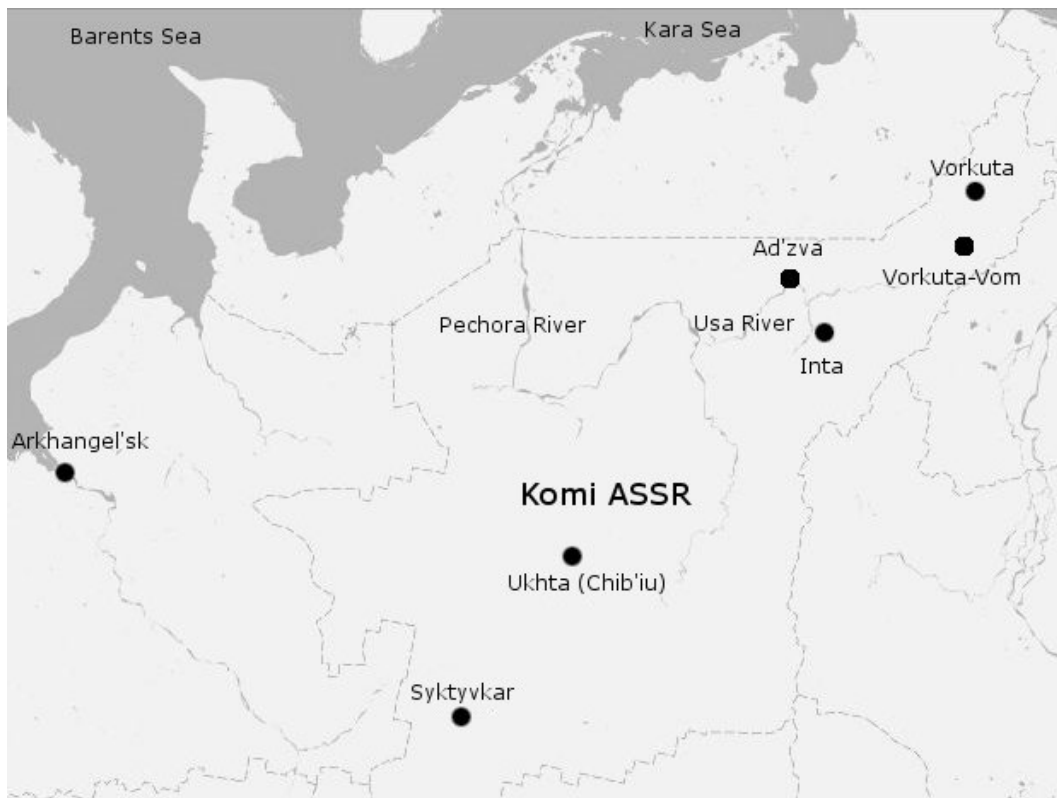
lumi peittää maan monena vuonna elokuusta kesäkuuhun, ja kylmimmät pakkaset voivat yltää -50 asteeseen. 1950-luvun alkupuolelle tultaessa vankilakompleksissa oli 75 000 vankia, joista suurin osa työskenteli Euroopan puoleisen Venäjän suurimmassa hiilikaivoksessa. Siihen mennessä Vorkuta oli saanut kansainvälisen maineensa gulag-verkoston synkimpänä osana. Kova työ äärimmäisissä olosuhteissa tappoi kymmeniä tuhansia vankeja. Vangit rakensivat myös kaupungin, joka kasvoi nopeasti sodanjälkeisinä vuosina. Stalinin kuolemaa seurannut gulag-järjestelmän muutos sai aikaan myös kaupungin ripeää kasvua, ja Vorkuta nousi tuhasta neuvostokaupunkina (Kartta 1). Ennen jälkineuvostolaisen kauden väestökatoa siellä oli jopa 250 000 asukasta, mikä teki siitä yhden maailman suurimmista arktisen alueen kaupungeista.

Miten Tšernovin hiililöytö johti yhteen pahamaineisimmista gulag-järjestelmän leireistä? Pyrin artikkelissani vastaamaan tähän kysymykseen ja kartoittamaan sitä tapahtumien ja päätösten ketjua, joka johti rangaistusleirin perustamiseen Vorkutaan 1920-luvun lopulta vuosiin 1937–38 saakka. Tämä narratiivi, joka sisältää tieteellisiä saavutuksia, Politbyroon päätöksiä ja Vorkutan leirin 1930-luvun alun inhimillisen tragedian, on keskeinen gulag-järjestelmän juurien ymmärtämiseksi. Se osoittaa, missä määrin gulag-järjestelmän luominen liittyi tieteentekijöiden työhön löytää ja hyödyntää kätkössä olevat luonnonvarat Neuvostoliiton perifeerisiltä alueilta. Tsaarivallan viimeisinä aikoina aloitetut löytöretket kytkeytyvätkin läheisesti valtion pyrkimyksiin käyttää rangaistusvankien työvoimaa kaukaisten alueiden resurssien hyödyntämiseen. Samoin

kuin monet tiedemiehet etsivät uusia mahdollisuuksia Siperian ja pohjoisen alueen takamaiden asuttamiseen ja muuntamiseen, myös varhaisten gulagien arkkitehdit pyrkivät samaan. Yksi heistä oli OGPU:n/NKVD:n päällikkö Genrih Jagoda. Jagoda edisti ajatustaan rangaistustyövoiman käytöstä luonnonvarojen hyödyntämiseen ja harvaan asuttujen alueiden asuttamiseen. Vaikka ajatus gulagista asuttamisprojektina häipyikin asteittain Stalinin vallan vuosina, monet varhaisen gulagin käytännöistä ja periaatteista voidaan nähdä tämän pyrkimyksen toteuttamiseen tähtävinä. Kuten tutkimukseni Vorkutan olosuhteista 1930-luvun alussa osoittaa, sen soveltaminen alueella sai traagiset seuraukset: laajalle levinneet sairaudet ja kuolemat vankien parissa, joista tuli tahtomattaan uudisasukkaita. Väitänkin, että asuttamispolitiikka vaikutti itse asiassa gulag-instituution mittavuuteen ja luonteeseen.

Vorkutan alkuaikojen kertomus liittyy koko gulag-järjestelmän värikkääseen syntyhistoriaan.

Vuosikymmenten ajan historioitsijat väittelivät siitä, olivatko gulagit perustettu poliittisista vai taloudellisista syistä. Tämä jako johti pohtimaan sitä, oliko massaterrori tarkoitettu ensisijaisesti rankaisemaan ja eristämään vallanpitäjien vihollisia vai saavuttamaan taloudellisia tarkoituksia (Conquest 1990; Swianiewicz 1965). Myöhemmin Michael Jakobson (1993) kiinnitti huomiota institutionaalsiin ristiriitoihin, joilla oli osansa järjestelmän muodostumisessa, ja vihjasi kilpailuviin byrokraattisiin intresseihin gulag-järjestelmän taustalla. Oleg Khlevniuk (2004) lähestyy aihetta integroiden poliittiset, taloudelliset ja institutionaaliset lähtökohdat yhteen, tarkkaa ja runsasta arkistomateriaalia hyväksi käyttävään narratiiviin. Hänen loppupäätelmänsä on, että vaikka gulagista tuli myöhemmin tärkeä tekijä tietyille Neuvostoliiton talouden alueille, sen alkulähteet liittyivät lähemmin halulle eristää ja rangaista epäilyttäviä kansanosia kuin millekään taloudelliselle pyrkimykselle. Äskettäin ilmesty-

neessä teoksessaan *The Unknown Gulag* Lynne Viola on pyrkinyt siirtämään gulag-järjestelmän syntyä käsittelevän keskustelun painopisteen jälleen toisaalle. Hän on vakuuttavasti esittänyt, että vankileirien asemesta karkotettujen kulakkien ”erityissiirtolat” muodostivat varhaisen gulag-järjestelmän ytimen. Viola (2007, 4) osoittaa myös Neuvostoliiton pakkotyöjärjestelmän yhteyden sisäiseen asuttamisprojektiin.

Tarkastelen artikkelissani sitä prosessia, joka johti yhden leirin perustamiseen 1930-luvun alkupuoliskolla. Vorkutan vankileirien historian kartoittaminen ensimmäisestä hiilen etsintäretkestä ensimmäisiin vankileirin ja hiilikaivoksen rakentamisyrittäisiin tarjoaa mahdollisuuden tarkastella sitä erityislaatuista poliittisten, taloudellisten ja institutionaalisten näkökohtien sekoitusta, joka vaikutti varhaisen gulag-järjestelmän taustalla. En halua kuitenkaan tehdä keinotekoisesti eroa poliittisten ja taloudellisten motiivien välillä, vaan osoitan, että tiedemiesten, gulagia hallinnoivien työntekijöiden ja poliittisten päättäjien näkemykset sisälsivät elementtejä sekä poliittisista että taloudellisista päämääristä. Tällä tavoin artikkelini asettuu dialogiin Violan päätelmien kanssa ja osoittaa, että varhainen gulag oli asutusprojekti myös itse leirien, ei pelkästään erikoissiirtoloiden kannalta. Pyrin myös osoittamaan, että utopistiset näkemykset asuttamisesta pakkotyötä käyttämällä eivät olleet pelkästään Moskovan suunnittelijoiden ja päättäjien visioita – myös tiedemiehet, joiden tehtävänä oli kartoittaa luonnonvaroja teollista hyödyntämistä varten, jakoivat ne. Vorkutan tapaus on tärkeä, jotta voimme ymmärtää sekä gulagin syntyhistoriaa että tiedemiesten ja neuvostovallan suhdetta sekä Stalinin vallan luonnetta asuttamisprojektina.

Petšoran aluetta tutkimassa

Georgi Tšernovin merkittävä tutkimusmatka elokuussa 1930, jolloin Vorkutajoen töyräiltä löydettiin merkittävät hiiliesiintymät, ei ollut onnenpotku. Se oli itse asiassa vain yksi kohokohta vuosikymmenten ajan kestäneissä ponnisteluisissa

löytää hyödynnettäviä luonnonvaroja Petšora krai -nimiseltä alueelta. Nykyään alue sijaitsee pääasiassa Komin tasavallassa, mutta kuului silloin hajanaiseen hallinnolliseen alueeseen nimeltä Severnyi krai (Pohjoinen alue), joka oli olemassa vuosina 1929–1937. Petšora krai sai nimensä taiga- ja tundra-alueita halkovasta merkittävästä joesta. 1940-luvulle saakka alue oli Euroopan puoleisen Venäjän harvaanastuimpia alueita. Siellä asuvat alkuperäiskansat, komit ja nenetsit, saivat elantonsa metsästämisellä, maanviljelyksellä ja porotaloudella. Venäläisten tutkimusmatkat alueen maantieteen ja geologian tutkimiseksi alkoivat 1800-luvulla (Antipov 1858, Mamadyšski 1910, Martynov 1905), ja ensimmäinen tunnettu kartta alueesta julkaistiin vuonna 1846 (Tšernov 1989, 10–11). Venäläisten kiinnostus alueen tutkimiseen ja asuttamiseen lisääntyi hieman 1800-luvulla löytyneiden hiiliesiintymien myötä, vaikka säännöllisiä tutkimusretkiä ei tosissaan aloitettukaan ennen kuin 1900-luvun alussa. Ensimmäinen venäläisryhmä saapui Vorkutaan kesällä 1913, kun Moskovan yliopiston retkikunta matkusti noin 90 kilometriä Vorkutajoella kartoittamaan sen yläjuoksua. He eivät kuitenkaan raportoineet löytäneensä mitään erityisen kiinnostavaa (Tšernov 1989, 13–14).

Petšora krain systemaattiset tutkimusretket alkoivat vasta 1920-luvulla. Niiden järjestäjänä oli edellä mainittu Moskovan yliopistossa opettanut geologi Aleksandr Aleksandrovič Tšernov. Hän oli käynyt alueella 1902, 1904, 1917–1918 ja oli vakuuttunut siitä, että Petšoran jokiuomasta saattaisi löytyä suuria määriä hiiltä. (Tšernov 1989, 18.) Hän johti retkikuntia alueelle joka vuosi alkaen 1921, koko 20-luvun aina 30-luvun alkupuolelle. Ensimmäiset tutkimusmatkat olivat hyvin vaatimattomia koostuen pienistä ryhmistä geologeja ja paikallisia oppaita (Tšernov 1989, 19–25), mutta vuonna 1924 niistä tuli huomattavasti mittavampia valtion geologisen komitean (*geologičeski komitet*, *geolkom*) rahoituksen ansiosta. Geologinen komitea vastasi geologisista tutkimusretkistä, ja toimi ylemmän talousneuvoston (VSNH) ja Komi oblastin toimeenpanevan komitean (ispolkom) alaisena.

Koko 20-luvun lopun monet pienet tutkijaryhmät levittäytyivät kesäisin tutkimaan Petšorajoen sivuhaaroja ja etsimään hiilivarantoja. Joka vuosi tutkimusmatkat ulottuivat kauemmas, yhä syrjäisemmille ja hankalammille alueille. Monelta alueelta löytyi huomattaviakin hiiliesiintymiä, muttei kuitenkaan siinä määrin laadukkaita tai runsaita, että se olisi houkutelut konkreettisiin kehitysnäkymiin. Ei ainakaan ennen kesää 1930, jolloin Aleksandr Tšernovin poika Georgi teki lupaavan hiiliesiintymälöytönsä Vorkutajoella. Miltei vuosisadan jatkuneen spekuloinnin ja vuosikymmenen ajan kestäneiden systemaattisten tutkimusmatkojen jälkeen oli Petšoran alueelta lopulta löytynyt huomattava korkealaatuisen hiilen esiintymä.

Tšernovien löydöt Petšorassa antoivat heille syyn pohtia julkisesti sitä, mitä ne merkitsivät alueen tulevaisuudelle:

Käytännössä me olemme jo saavuttaneet sellaisia [tieteellisiä] tuloksia, joista ei olisi voinut edes unelmoida optimistisimmissakaan kuvitelmissa. [...] Niin merkittävät energiareсурssit ja jalometalliesiintymät kuin Petšoran alueella tulevat muuttamaan tienoon täydellisesti: laajasta, tunte mattomasta alueesta... ennen vallankumousta... [se] kasvaa teollisuusalueeksi, johon suunnitellaan jo lukuisia ensiluokkaisia kaivosteollisuuskeskuk sia. (Aleksandr Tšernov 1935, 52–53.)

Georgi Tšernov pohti vuoden 1968 muistelmissaan, että ensimmäinen Vorkutaan kesällä 1931 saapuneiden vankien ryhmä oli ”ensimmäisiä uudisasukkaita”. Heidän saapumisensa tarkoitti hänen mielestään sitä, että vuotta aiemmin tyhjä Vorkuta heräsi nyt henkiin. (Tšernov 1989, 109.)

Toisin sanoen sekä Aleksandr että Georgi Tšernov näkivät tieteellisen työnsä alkuna asutamisprojektille, joka muuttaisi takapajuksen periferian täysin toiseksi. Myös yleistajuisiin lehtiin kirjoittavat lehtimiehet jakoivat tämän uskon tieteen kykyyn valjastaa Petšoran taipaisten harvaan asuttujen seutujen potentiaali. Vorkutassa vuonna 1932 matkustellut lehtimies

Vladimir Kantorovitš teki samana kesänä mielikuvitusmatkan tulevaisuuteen kuvitellessaan, mitä kolmas viisivuotiskausi toisi tullessaan. Hän otaksui, että matkailu Petšoran suuntaan, jopa sen pohjoisimpiin osiin, Vorkutaan tundralla, oli tulevaisuudessa miltei jokapäiväistä (Kantorovitš 1934, 6).

Tiedemiesten ja toimittajien Petšoran aluetta koskevat asutuksen ja muutoksen visiot olisivat jääneet hyvinkin mielikuvituksen alueelle, elleivät ne olisi olleet yhteneväiset Moskovan johtajien ja suunnittelijoiden näkemysten kanssa. Georgi Tšernovin tehdessä löytönsä kesällä 1930 Neuvostoliitto kärjisteli ensimmäisen viisivuotissuunnitelman kurimuksessa. Samaan aikaan tapahtui kaksi valtaisaa ja ennennäkemättömää muutosta. Ensiksikin Neuvostoliitto toteutti kunnianhimoisen teollistamissuunnitelman, joka tähtäsi maan muuttamiseen yhdeksi maailman suurimmista kansantalouksista hyvin lyhyessä ajassa. Tämän suunnitelman osana tähdennettiin valtion jättimäisten takamaiden kehitystä (ks. esim. Harris 1999; Kotkin 1995). Samaan aikaan tapahtui Neuvostoliiton maatalouden kollektivisointi ja maanviljelijät siirrettiin valtion hätkähdyttävän väkivaltaisoin toimin nopeasti kyhättyyn kollektiivitulojen järjestelmään. Kollektivisointiprosessi piti sisällään ajan myötä miljooniin kohoavat kulakkien pakkosiirrot. Näiden kahden prosessin yhdistelmä merkitsi sitä, että monilla harvaan asutuilla alueilla oli huomattava resurssipula, etenkin työvoiman, samaan aikaan kun luotiin laaja ”liikkuvan” työvoiman varanto.

1920-luvun lopulla ja 1930-luvun alussa syntyi nopeasti järjestelmä tämän ylijäämätyövoiman hyödyntämiseen. Sovnarkomin päätöksellä heinäkuussa 1929 kaavailtiin perustettavaksi OGPU:n rangaistuslaitoksia, joihin voitaisiin sijoittaa yli kolmen vuoden tuomion saaneita vankeja. Alusta alkaen nämä leirit suunniteltiin osaksi asuttamissuunnitelmaa. Vuoden 1929 Sovnarkomin päätös kehotti erityisesti OGPU:ta perustamaan uusia vankileirejä Uhtaan ja muille kaukaisille alueille, jotta nämä alueet asutettaisiin ja niiden luonnonvarat saataisiin

käyttöön rangaistusvankien työvoiman avulla. Myös vangeista vastaavia tahoja velvoitettiin osallistumaan ”asteittaiseen asuttamiseen” tarjoamalla aikaistettua vapautumista mallikkaasti käyttäytyneille vangeille, jotta nämä jäisivät asumaan alueille, ja kannustamalla vapautuneita vankeja uudisasukkaiksi (Afanasev & Kozlov 2004, 2, 58–59).

Niin kuin Lynne Viola on osoittanut, vankileiri ei ollut ainoa asuttamismalli, jota gulag-järjestelmän muodostumisen aikaan harkittiin. OGPU:n varajohtajan (ja myöhemmin sen ja NKVD:n johtajan) Genrih Jagodan muistiossa huhtikuulta 1930 argumentoitiin vankien pitkää leirijaksoa vastaan. Sen sijaan vangeille tulisi Jagodan mielestä tarjota tilaisuus muodostaa omavaraisia ”asutussiirtokuntia”. Asuen perheidensä kanssa vangit voisivat työskennellä metsureina ja muussa teollisuudessa sekä harjoittaa pienimuotoista maanviljelystä. Tämä asuttamissuunnitelma muodostaisi ainakin teoriassa perustan laajalle kulakkien erikoissiirtokuntien verkostolle Siperiassa ja pohjoisessa. Jagoda näki kuitenkin myös mahdollisuuden hyödyntää vankeja ja karkotettuja teollisuussiirtokuntien perustamisessa. Pohjoinen tuli asuttaa niin lyhyessä ajassa kuin mahdollista, ja asuttajia käytettäisiin luonnonvarojen, kuten öljyn ja kaasun, hyödyntämiseen. ”Olen varma, että vuosien päästä näistä siirtokunnista kasvaa proletaarisia kaivoskaupunkeja”, hän kirjoitti. (Afanasev & Kozlov 2004, 80–81; Khlevniuk 2004, 23–24.)

Lupaavan hiiliesiintymän löytyminen Vorkutasta kesällä 1930 toi Petšoran alueen mahdollisia uusia ”siirtokunnille” soveltuvia alueita etsivien tietoon. Seuraavaan kevääseen mennessä ajatus vankien käyttämisestä alueen asuttamiseen oli Politbyroon asialistalla. Maaliskuussa 1931 Stalin käski Neuvostoliiton VSNK:ta tutkimaan Petšoran alueen hiilivarantojen hyödyntämistä ja raportoimaan tuloksista kahdessakymmenessä päivässä (Politbyroon pöytäkirja 25.3.1931). 15. Politbyroo palasi asiaan huhtikuussa ja päätti, että alueen hiilivarantojen systemaattinen hyödyntäminen alkaisi samana vuonna Pohjoisten alueiden puoluekomitean (Sevkraikom) ja

OGPU:n valvonnassa (Politbyroon pöytäkirja 15.4.1931). Tämä oli käännekohta Vorkutan historiassa. Vajaan vuoden päästä hiiliesiintymien löytymisestä Tšernovien alueen asuttamiseen liittyvät kaavailut olivat lähellä toteutumistaan. Tästä hetkestä lähtien aina kesään 1953 saakka Vorkutan hiiliesiintymien kehittämisen valvontavastuu oli turvallisuuselinten käsissä. Se merkitsi sitä, että alueen asuttajat tulisivat olemaan vankeja ja karkotettuja.

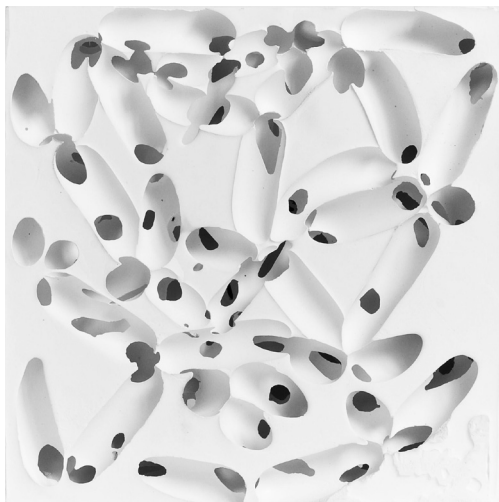
Tutkimusmatkoista siirtokunnaksi

Halu asuttaa ei ollut suinkaan ainoa ideologinen impulssi gulag-järjestelmän luomisen takana. Lukuisat kilpailevat ajatusmallit ja tarkoituksiperät elivät rinnakkain järjestelmän toimintoja hallitsevien käytäntöjen takana ja vaikuttivat voimakkaasti yksittäisten gulag-viranomaisten jokapäiväisiin päätöksiin. Erityissiirtokuntien ja vankileirien kehitteillä olevaa järjestelmää pidettiin selvästi neuvostojärjestelmän vihollisten alati kasvavan joukon rangaistus- ja eristyspaikkana. Samalla gulagin syntymiseen ohjasivat myös taloudelliset syyt, sillä se näytti tarjoavan mahdollisuuden työvoiman kohdentamiseen harvaan asutetuille alueille, joilla oli suuri taloudellinen potentiaali. Erityisesti gulagin ensimmäisinä vuosina *perekovka*-ajatus (uudelleen valaminen) oli keskeinen. Kuten ensimmäistä gulag-rakennusprojektia, Vienanmeren-Itämeren kanavaa, koskevat yksityiset ja julkiset keskustelut osoittivat, tärkeää politiikan laatimisessa oli ajatus siitä, että leirit ja siirtokunnat voisivat olla paikkoja, joissa rikollisista muovattaisiin lojaaleja ja tuotteliaita neuvostokansalaisia (Gorki, Averbah & Firin 1934). Ajatus leireistä ja ”erityissiirtokunnista” asutuspaikkoina eli rinta rinnan näiden muiden vaikutteiden kanssa, ja oli monella tavalla käyttökelpoinen tapa sisällyttää ne kaikki. Teoriassa leirien ja ”erityissiirtokuntien” käyttäminen asuttamiseen tarjoaisi keinon sekä rankaista että eristää, hyödyntää taloudellisesti ja samalla muovata vangeista uusia neuvostokansalaisia.

Kun Georgi Tšernov palasi Vorkutaan kesällä 1931 ja jatkoi hiiliesiintymien kartoittamista Vorkutajoen yläjuoksulla, hänen mukanaan oli ihmisiä, joita hän muistelmissaan nimitti kiertoilmaisella ”Uhtan kaivosinsinööri” (Tšernov 1989, 94). Ryhmä koostui itse asiassa 39 rangaistuvangista, ensimmäistä monista joita tulisi saapumaan Vorkutaan seuraavien vuosikymmenten aikana (Uhta-Petšoran rangaistusvankileirin raportti OGPU:lle vuodelta 1931, 1.73). On vaikea arvioida, mitä mieltä Tšernov oli asioiden saamasta käänteestä. Kuten hän ilmaisi toimittaja Kantorovitšille vuonna 1932, hän oli toki iloinen siitä, että hänen löytöään alettaisiin hyödyntää taloudellisesti.

Kuljetukset alueelle olivat olleet jo pitkään ongelma, ja OGPU alkoi nyt ratkaista kysymystä. Lisäksi se toimitti Vorkutaan työväkeä ja asiantuntemusta tutkimusretkien jatkamiseksi (Kantorovitš 1934, 60). Tämä ei tarkoita sitä, että Tšernovit olisivat olleet varauksettoman mielissään tapahtumien saamasta käänteestä, kun OGPU otti hallintavallan 1931. Georgi vaikuttaa olleen jokseenkin pettynyt tähän käänteeseen. Se ei johtunut pelkästään siitä, että hän ei enää voinut valvoa sitä, mitä Vorkutassa tapahtui, kun OGPU oli ottanut johdon, vaan koska ainakin jonkun aikaa Tšernov ja hänen tiiminsä myös raportoivat suoraan OGPU:lle. Vaikka Tšernov saattoi ryhmän vankeja Vorkutaan kesällä 1931 ja jatkoi hiiliesiintymien etsimistä kauemmas yläjuoksulle (löytäen myöhemmin kolme uutta esiintymää), hänen uudet esimiehensä komensivat hänet myöhemmin muualle. Hän ei palannut Vorkutaan kymmeneen vuoteen (Tšernov 1989, 129). Hallinnan menettäminen on varmaankin ollut nuorelle geologille harmittavaa. On myös aprikoitava sitä, oliko Tšernov pahoillaan siitä, että hänen löytämänsä hiilivaranto antoi aiheen perustaa yhden Neuvostoliiton synkimmistä vankileireistä.

Tiedemiesten henkilökohtaisista epäilyistä huolimatta OGPU otti Vorkutan toiminnot hallintaansa kesällä 1931. Sen jälkeen kun ensimmäinen 39 vangin ryhmä oli saapunut alueelle, tutkimusmatkojen vaihe vaihtui nopeasti seuraavaan,

Anna Bokova ja Darja Kovaljova: Bioforma II (2009) Näyttelystä Organika

asuttamisen vaiheeseen. Ensimmäiset vangit oli lähetetty Vorkutaa lähimpänä olevasta gulagista Uhtasta, jonka uudeksi nimeksi tulisi kohta Uhta-Petšoran leiri (*Uhtpetšlag*). Leiri oli perustettu vuonna 1929 Tšibjun kaupungin (myöhemmin Uhta) ympäristön asuttamiseksi (Kartta 1). Vaikka Uhtan alueen luonnonvaroja oli hyödynnetty vain vähän ennen 1920-luvun loppua, oli silti hyvin tiedossa, että tällä alueella muutama sata kilometriä Vorkutasta lounaaseen, oli öljyesiintymiä ja muita kallisarvoisia luonnonvaroja (Kaneva 2005). Vaikka matka Tšibjusta Vorkutaan oli pitkä ja vaivalloinen ja mahdollinen ainoastaan kesällä, se oli silti lähin vankileiri. Tuohon aikaan siellä oli miltei 5000 vankia, joista saataisiin tarvittavaa miestyövoimaa Vorkutaan. Uhtan leirillä oli myös paljon kokeneita kaivosinsinöörejä ja asiantuntijoita, joiden taidot olisivat tarpeen uuden leirin kehittämisessä Vorkutaan.¹ Juuri yksi näistä varsin korkealle koulutetuista vangeista, vuonna 1928 pidätetty kaivosinsinööri Konstantin Vladimirovitš Erdeli, oli asetettu Vorkutan kaivostoimintojen johtoon kesällä 1931 (Tšernov 1989, 99–101; Kaneva 2005, 82). Hänet korvattiin pian toisella kaivosinsinöörin kokemuksen omaavalla vangilla, N.N. Inkinilla (Tšernov 1989, 105).

Sinä kesänä vankeja ja tarvikkeita saapui tasaisesti Usan osastolle, josta tuli Vorkutan ja sen ympäristön virallinen nimi (Uhta-Petšoran rangaistusvankileirin raportti OGPU:lle vuodelta 1931, 1.28). Marraskuuhun mennessä siellä oli jo 2009 vankia, miltei puolet Uhtan leirin kokonaisuudesta, 4584 vangista (Uhta-Petšoran rangaistusvankileirin raportti OGPU:lle vuodelta 1931, 1.73). Jatkuneet tutkimukset, tieteellinen tutkimus ja alustavat kaivoksen perustamistyöt kesällä ja syksyllä 1931 sujuiivat siinä määrin hyvin, että Tšibjussa ja Moskovassa tilannetta seuraavat olivat tyytyväisiä edistymiseen.² Mutta pysyvän siirtokunnan rakentaminen Vorkutajoen rannoille viivästyi huomattavasti rakennusmateriaalin puutteen vuoksi. Syyskuuhun mennessä, ensimmäisen kesäkauden loputtua, vangit olivat rakentaneet leipomon, pesulan ja varaston (Uhta-Petšoran rangaistusvankileirin raportti OGPU:lle vuodelta 1931, 1.45). He olivat myös aloittaneet tiilitehtaan rakennustyöt. Käytännössä parakkien tai muun pysyvän suojan rakentamiseen ei ollut lainkaan tarvikkeita. Tämän vuoksi vangit viettivät ensimmäisen talvensa maakuopissa, jotka oli kaivettu jyrkkiin rantatörmiiin. Ensimmäinen talvi oli erittäin kylmä, lämpötilat vajosivat tämän tästä -50 asteen lukemiin. Ruokavaranot riittivät vain huhtikuuhun (Tšernov 1989, 110–111). Ottaen huomioon nämä äärimmäisen alkeelliset olosuhteet, joissa vangit elivät, on selvää, että monet heistä sairastuivat ja kuolivat ensimmäisen talven aikana. Jo ensimmäisenä vuotenaan Vorkutan leiri ilmensi tiedemiesten ja neuvostojohdon idealististen siirtokuntakäsitysten ja todellisuuden välistä suurta juopaa.

Ensimmäisen talven vaikeudet eivät kuitenkaan lannistaneet Stalinin ja ylimmän johdon intoa Petšoran alueen kehittämiseen. Maaliskuussa 1932 Politbyroo pohti harkitsi hiilen louhimista Petšorajoen uomasta ”nähdessä välttämättömäksi perustaa oman hiilikeskukseen Neuvostoliiton pohjoisosiin” (Politbyroon protokolla 8.3.1932). Kuultuaan jatkokehityksen mahdollisuuksien tutkimisesta vastaavan komission raportin Politbyroo päätti jälleen resurssien myöntämisestä ja päämäärien säätämisestä hiilentuotannolle. Hiili-

löytöjen merkittävyyden tunnustaan päätös vaati hiilikaivoksen perustamista ”Petšoran alueen teollisuustuotannon kehittämisen ja vahvistamisen nimissä”. Kartoitustyön tulisi olla valmis 1. lokakuuta 1932, ja kolme kaivosta pitäisi porata vuoden loppuun mennessä. Vuoteen 1933 mennessä Petšoran alueen (mukaan lukien kaksi muuta kaivosta Zaostrennyissa ja Štšugorissa) tulisi tuottaa 300 000 tonnia hiiltä. Päätös edellytti myös raideyhteyden perustamiseen Vorkutan ja Usajoen välille, mikä tekisi mahdolliseksi hiilen kuljettamisen laivalla Petšoran jokijärjestelmää myöten aina Arkangeliin asti (ks. Kartta 1).³ Työn Vorkutassa piti jatkua suunnitelman mukaan riippumatta siitä, millainen tilanne oli ”maan päällä”.

Politbyroon päätöksessä sekä sitä seuranneessa Kansankomissaarien työ- ja puolustusneuvoston (STO) tekemässä päätöksessä on paljonpuhuva virhe. Vorkuta on kirjoitettu väärin ”Varkota” kautta linjan (ks. Politbyroon protokolla 23.3.1932, Nevski 1998–2009, 8, 147–150). Virhe korjattiin marraskuuhun mennessä, kun molemmat elimet käsitelivät uudestaan asiaan liittyviä kysymyksiä. Mutta kirjoitusvirhe on paljonpuhuva, kun ajatellaan suhdetta Politbyroon ja sen alaisten asuttamisprojektien välillä. Virhe korostaa sitä, kuinka kaukana ja uusi alue oli Stalinille ja Politbyroolle tai ainakin niille henkilöille, jotka hoitivat puhtaaksikirjoituksen. Lynne Viola onkin tehnyt tärkeän huomion 1930-luvulla perustetuista erityissiirtokunnista, että niiden paikat olivat usein vain pieniä lyijykynällä piirrettyjä pisteitä kartalla niille, jotka suunnittelivat niiden rakentamista (Viola 2007, 75–76). Näennäisen viaton kirjoitusvirhe todistaa itse asiassa valtaisasta juovasta neuvostopäätäjien aikeiden ja toteutuksen välillä. Tämän ristiriidan tulokset olivat traagiset, sillä lopputuloksena ihmisiä lähetettiin syrjäisiin paikkoihin tekemättä mitään kunnollisia valmisteluja varmistaakseen heidän selviämisensä.

Kesään 1933 mennessä paikallisille ja alueellisille viranomaisille oli harvinaisen selvää, että ensimmäisen talven 1931–1932 ankarat olosuhteet eivät olleet parantuneet. Säälimätön

luonnonympäristö, krooninen pula ravinnosta ja rakennustarvikkeista sekä surkea suunnittelu aiheuttivat sen, että vankien selviämismahdollisuudet Vorkutassa olivat parhaimmillaankin marginaaliset. Erityisen synkän kuvan tilanteesta antaa Usan osaston päällikön Danilovskin raportti 21. kesäkuuta 1933 laajemman Uhtpetšlag-systeemin päällikölle Jakov Morozille. Alueen kaikkiaan 2 852 vangista, uudisasukkaista, karkotetuista ja siviileistä yli kaksi kolmasosaa oli Danilovskin arvion mukaan liian sairaita työntekoon. Vaikka vain yksi kolmasosa vangeista oli virallisesti toipumassa sairastuvilla, tämä johtui vain siitä, että hoitoon ja toipumiseen tarkoitetuissa parakeissa oli liian vähän tilaa. Lisäksi näiden parakkien olosuhteet olivat niin järkyttävät, että sadat vangit halusivat mieluummin jatkaa työntekoa kuin mennä sairastupaan. Keripukki, jota Danilovski kutsui Usan alueen vitsaukseksi, niitti satoa miltei tyystin sään ja armottoman luonnon olosuhteille jätetyn vankiväestön keskuudessa (Nevski 1998–2009, 8, 128–129, 131). Onkin vaikea ymmärtää, miten yksikään vanki selvisi kovin pitkään arktisissa olosuhteissa teltassa tai pelkässä maakuopassa ja äärimmäisen vähällä ravinnolla. Pelkästään vuonna 1933 kuoli 686 vankia eli melkein viidesosa leiristä (Nevski 1998–2009, 8, 147). Oikea luku on epäilemättä suurempi, sillä siihen eivät sisälly kuljetuksien aikana menehtyneet vangit eivätkä ne, jotka oli vapautettu mutta jotka eivät selvinneet kauan sen jälkeen.

Samasta raportista käy ilmi, että jopa henkiin jääneet vangit kävivät yleensä läpi monta työskentelyjaksoa, sairastumista ja sitä seurannutta siirtoa muualle ”toipumaan”. Vangit, jotka oli katsottu tarpeeksi terveiksi työskentelemään kaivoksilla, saapuivat Vorkutaan ja kestivät ehkä pari kolme viikkoa kovaa työtä maan alla, ennen kuin heidät siirrettiin etelämmäs. Lähimmästä siirtokunnasta oli Vorkutaan 12–16 päivän matka, mikä tarkoitti sitä, että vangit olivat yleensä poissa kolmesta viiteen kuukautta ennen paluutaan Vorkutaan töihin jälleen muutamaksi viikoksi. Vankeja lähetettiin toipumaan Adzvaan 400 kilometrin päähän ja Vorkuta-Vomiin 200

kilometrin päähän, ja jo matka joko laivalla tai jalkaisin oli monelle vangille kohtalokas. Vangit saapuivat usein Vorkutaan jo valmiiksi heikossa kunnossa, ilman arktisiin olosuhteisiin soveltuvaa vaatetusta tai jalkineita (Nevski 1998–2009, 8, 132–133). Esimerkkinä voidaan tarkastella erästä Tšibjusta toukokuussa 1933 lähetettyä ryhmää. Saattueessa olleista 141 vangista viisi paleltui kuoliaaksi heti alkumatkasta, 26 jätettiin toiselle leiriosastolle, ja perille päässeistä 105 vangista vain 20 oli kykeneviä fyysiseen työhön (Nevski 1998–2009, 8, 140–141). Tyypillisen kaksi kuukautta kestävä jakson aikana koko Vorkutan vankiväestö vaihtui joko menehtymisen tai siirtojen kautta. Tällaiset täydelliset vaihdot vaikuttivat luonnollisesti myös tuottavuuteen kuolleisuuslukujen lisäksi. Vuoden 1933 aikana Vorkutan kaivokset tuottivat kaikkiaan vain 6000 tonnia hiiltä, mikä oli huomattavasti vähemmän kuin Politybyroon edellisenä vuonna sille asettama 300 000 tonnin kiintiö. Se merkitsi alle 10 tonnia hiiltä jokaista sen vuoden aikana menehtynyttä vankia kohti. Surkeiden tuotantolukujen ja valtaviin kuolleisuuslukujen välinen suhde on järkyttävän selvä.

Vorkuta ei selvästi muistuttanut lainkaan Jagodan alkuperäistä ajatusta ”asutussiirtokunnista”. Suurinta osaa vangeista ei kohdeltu uudisasukkaina, jotka voisivat ajan mittaan asuttaa etäisen kaivoskaupungin vaan kylmästi uhrattavissa olevana ”ihmiskuonana” (Nevski 1998–2009, 8, 141). Silti ajatus leirien käyttämisestä sisäisen asutuksen välineenä ja vankien asemasta uudisasukkaina oli yhä tärkeä päätettäessä gulag-järjestelmän käytännöistä 1930-luvun alkupuoliskolla. Jotkut vangit oli todellakin nimetty ”asutetuiksi” (*kolonizovannyje*) – asema, joka muistutti pysyvää karkotusta.⁴ Nämä vangit eivät saaneet poistua alueelta, mutta heitä ei vartioitu yhtä tarkasti kuin tavallisia vankeja. Joillekin myönnettiin vapaa-aikaa oman talon rakentamiseen. Heidä kannustettiin voimakkaasti (ellei jopa vaadittu) kutsumaan perheensä asumaan kanssaan. Leiri näyttää jopa maksaneen perheiden matkakustannukset näiden asutettujen vankien luo, joskin tämä summa vähennettiin

ajan mittaan vankien palkoista. Vankien uusien asumusten tuli sijaita lähellä leiriä, joskaan ei sen sisäpuolella (Kaneva 2005, 93). Vorkutassa suurimman osan asutetuista vangeista muodostivat ne, joilla oli erityisen arvokkaita taitoja luonnonvarojen hyödyntämisessä.

Vorkutassa vuonna 1932 käynyt lehtimies Vladimir Kantorovitš (1934, 60) sai asutettujen vankien aseman kuulostamaan varsin edulliselta: ”sadat asutetut vangit kutsuvat luokseen perheensä, jotka tottavat pohjoiseen ja oppivat rakastamaan sitä, ja jäävät Petšoraan vapaaehtoisesti. He liittyvät napapiirin pohjoispuolelle kasvavien uusien teollisuuskeskusten proletarien riveihin.” Tässä on suppeasti ilmaistu Jagodan visio, jossa vankeja siirrettiin väkivallalla Vorkutaan, heistä tulee uudisraivaajia, ja he jäävät sitten asuttamaan seutua vapaina kansalaisina. Todellisuudessa asutettuja vankeja oli Uhtpetšlagin Usan osastossa vain häviävän pieni osa, tyypillisesti alle viisi prosenttia. Esimerkiksi tammikuussa 1933 tähän kategoriaan kuului 79 vankia; vuotta myöhemmin heitä oli 201 ja tammikuussa 1935 taas 122 (Nevski 1998–2009, 8, 147, 149). Suuri osa Usan osaston eliitistä kuului statukseltaan tähän ryhmään, esimerkiksi insinööri N.E. Nekrasov, joka oli osaston päällikkö (Kaneva 2005, 95). Tällä tavoin asutetuista vangeista tuli erityinen, eliittiin kuuluva ryhmä vankiväestön keskuudessa, ei niinkään asutuksen massaohjelma (Barenberg 2009).

”Asuttamisen” loppu

Stalinin vainot vuosina 1937–1938 aiheuttivat gulag-järjestelmään monia muutoksia. Niin kutsutut ”massaoperaatiot” valtion vihollisina pidettyjä henkilöitä vastaan päättyivät miljooniin pidätyksiin, karkotuksiin ja teloituksiin, mutta myös gulagien olosuhteiden jyrkkään huononemiseen (ks. Khlevniuk 2004). Vorkutan leiri ei ollut poikkeus, ja koko järjestelmän muutoksia voidaankin hyvin tarkastella sen kautta. Vainojen aikana leirin väestön määrä kasvoi huomattavasti, ja tämä kehityskulku jatkui aina 1940-luvulle saakka. Vuoteen 1939 mennessä leirillä oli vähän

yli 16 000 vankia, ja vuoteen 1942 mennessä määrä kaksinkertaistui 28 500 vankiin (Vorkutan vankileirin raportti NKVD:lle vuoden 1939 ensimmäisestä neljänneksestä; Vorkutan vankileirin raportti NKVD:lle 1.1.1942). Vorkutan osalle tuli myös joukkoteloituksia. Esimerkiksi väitetyjä trotskilaisia vastaan järjestetyssä operaatiossa, nk. Kašketinin teloituksissa, ammuttiin yli 2500 vankia kautta koko Uhtpetšlagin vuosina 1937–1938 (Nevski 1998–2009, 8, 181–407; Poleštšikov 1995). Moskovan käskystä turvallisuusjärjestelyjä tiukennettiin niin, että vangit pyrittiin eristämään muusta väestöstä entistä tarkemmin. Tundralle nousi lisää vartiotorneja ja piikkilanka-aitoja, jotka sulki vangit tietyille alueille, vaikka tämä prosessi veikin vuosia valmistuakseen sekä vitkuttelun että työmiesten ja tarvikkeiden vähyden takia (Barenberg 2009).

Myös ajatus asuttamisesta gulagien tausta-voimana jäi vainojen vuosien jalkoihin. Vielä elokuussa 1936 politiikka oli täysin voimissaan Jagodan antaessa vangeille luvan saada ”asutettun” statuksen riippumatta heidän tuomiostaan tai sen pituudesta, kunhan he osoittivat hyvän käytöksen alkeita. Elokuussa 1937 Uhtpetšlagin virkaatekevä johtaja Krašenninikov ehdotti asutettujen käytön huomattavaa lisäämistä. Mikäli ehdotus olisi toteutunut, Uhtpetšlagista olisi saattanut tulla koti 20 000 asutetulle ja heidän perheilleen vuosikymmenen loppuun mennessä. Sen sijaan asutettujen käyttäminen Vorkutassa ja ylipäänsä koko gulag-järjestelmässä loppui, ja kaikki entiset asutetut alennettiin takaisin tavallisiksi vangeiksi (Kaneva 2005, 95–96). Näin hävisi erikoisasema, jonka turvin tuhannet asiantuntijat olivat saattaneet elää suhteellisen etuoikeutettuina leireillä. Henkilö, joka oli ollut voimakkain puolestapuhuja Gulagin käyttämiselle asuttamisen välineenä, koki itsekin kohtalonsa vainoissa. Hänet oli syrjäytetty syyskuussa 1936 ja tuomittiin teloitettavaksi maaliskuussa 1938 (Khlevniuk 2004, 141).

Samaan aikaan kuin ”asuttamisen” retoriikka ja käytännöt olivat häviämässä gulagien toimintatavoista, ne alkoivat myös hävitä julkisista asiakirjoista. Vaikka Georgi Tšernov oli pai-

netuissa lähteissä laajalti tunnustettu Vorkutan hiilen ”löytäjäksi” koko 1930-luvun alkupuolen, tilanne 1940-luvulle tultaessa oli täysin toinen. Neuvostolehdistössä alkoi liikkua toinen kertomus Vorkutan alkuperästä, joka toistui lehdissä paljon useammin kuin alkuperäinen ja tämän artikkelin alussa kerrottu narratiivi. Vaihtoehtoisessa versiossa Vorkutan hiiliesiintymiä ei suinkaan löytänyt Tšernov vaan Viktor Jakovlevištš Popov, vaatimaton komilainen metsästäjä ja myöhemmin uskollinen kolhoosilainen. Eräässä ensimmäisistä versioista, *Pravdassa* toukokuussa 1946 osana pitempää artikkelia (”Revontulet”) ilmestyneessä tarinassa, Popov löysi mustan kiven vuonna 1919, heitti sen tuleen ja huomasi, että se paloi hyvin. Hän keräsi kokonaisen säkkillisen hiiltä ja lähetti säkin Moskovaan tuntemattoman kulkijan mukana. *Pravdan* mukaan ”hiilisäkin rooli oli kohtalo määräämä, sillä se oli Komin kansan ääni. Toukokuussa 1921 Kansallisuksien Kansankomissaari Toveri Stalin lähetti ensimmäisen geologisen retkikunnan Komiin”. (*Pravda* 26.5.1946.) Lukija sai itse kuvitella, näkikö Stalin hiilisäkin omin silmin vai ei, mutta tarkoituksena on silti selvä: Vorkutan hiiliesiintymä kuului komeille, joita Popov edusti, ja sen mahdollisti toveri Stalinin viisas johto. Geologien osuus hiiliesiintymän löytämisessä tunnustettiin, mutta sitä pidettiin toisarvoisena. Artikkelit antaa kunnian Aleksandr Tšernoville (mutta ei hänen pojalleen Georgille) ”Vorkutan tieteellisestä avaamisesta”, mutta Popoville löytämisestä. Vaikka sekä Popov että aika ajoin myös Tšernovit saivat julkista tunnustusta rooleistaan Vorkutan hiilen löytämisessä, kertomus yksinkertaisesta komilaismetsästäjästä esiintyi seuraavina vuosikymmeninä lehdissä paljon useammin.

Mistä Popovin tarina sitten tuli ja miksi se oli niin pitkäikäinen? Kertomus ilmestyi lehtiin sen jälkeen, kun Popov oli kirjoittanut elokuussa 1940 kirjeen Politbyroon jäsenelle Lazar Kaganovitšille. Kirje on tyypillinen esimerkki anojan pyynnöstä (Fitzpatrick 2005), ja se kertoo tarinan siitä, kuinka Popov lähetti hiilen Moskovaan vuonna 1921. Sen mukaan Popov oli myös

Tšernovin retkikunnan oppaana vuosina 1930 ja 1931, vaikka Tšernov muistelmissaan kiistääkin tämän (1989, 83). Popov paljastaa kirjeessä myös todellisen syynsä kirjoittaa anomus. Hän selittää vaikeuksia, joihin hänen perheensä on joutunut, ja jatkaa, että ”kuulemani mukaan ne insinöörit, jotka tulivat hiiltä etsimään, ovat saaneet palkkion, mutta minä olen jäänyt ilman”. Toisin sanoen Popov oli ymmärtänyt, että hiiliesiintymän löytyminen Vorkutasta oli sellainen asia, josta saattaisi saada rahallisen kompensaation. Vaikka hänen kirjeensä ei ilmeisesti olekaan päätynyt tarkoitettulle vastaanottajalle, se löysi kuitenkin tiensä gulagin hallintokoneistoon. Päätettyään, että Popovin kirje oli aiheellinen (ei tosin ole tiedossa millä perusteella päätös tehtiin), anomus välitettiin Komin kansankomissiolle. Taustat tutkittuaan ja suoritettuaan muun muassa tutkimuksen syytöksistä Popovia vastaan 1937, joiden mukaan hän oli kritisoinut kolhoosijärjestelmää (nämä todettiin kuitenkin perättömiksi), kansankomissio päätti myöntää hänelle tuhat ruplaa (Viktor Jakovlevištš Popovin kansio). Tämä oli vasta ensimmäinen Popovin löytönsä ansiosta saamista virallisista palkkioista ja kunniamerkeistä. Vaikka Georgi Tšernov vietti vuosikymmeniä anoen viranomaisilta oman löytäjän roolinsa tunnustamista, Vorkutan löydöstä kiersi

Maksim Baryšnikov: Punainen suodin. Näyttelestä Organika.

julkisuudessa edelleen kaksi versiota (Tšernov 1989, 133–140).

Miksi Popovin melko epäilyttävät vaateet sitten toistettiin ja jopa suurenneltiin erityisesti Komin tasavallassa? Tšernov epäili varmaankin aiheellisesti, että kertomus hiiliesiintymän paikallisesta löytäjästä kuulosti paremmalta kuin se, että moskovalainen geologi olisi löytänyt sen. Tähän vaikutti kaksi erilaista poliittista näkökohtaa. Ensinnäkin Popovin tarina korosti Vorkutan kehityksen paikallista alkulähdettä, mikä teki mahdolliseksi sen esittämisen alueellisenä menestyksenä Moskovan voiton sijasta. Tähän liittyi kiinteästi kysymys kansallisesta autonomiasta. Komin kansan jäsenenä Popov löydöllään edesauttoi koko kansan menestystä ja sen panosta neuvostoperheen hyväksi (vaikka Stalinin henkilökohtainen väliintulo oli varmistanut, että löytö muuttui myös kehitykseksi). Jos taas Tšernov olisi löytänyt hiiliesiintymän, olisi löytö ollut venäläinen. Vaikka tätä ei missään avoimesti muotoillakaan, olisi moskovalaisen geologin löytämässä hiiliesiintymässä ja sen kehittämässä ollut vahvasti kolonialistinen ulottuvuus. Jos taas toisaalta kyseessä oli paikallinen löytö, jonka Stalinin johtajuus oli tehnyt mahdolliseksi, sopi se hyvin neuvostoimperiumin anti-imperialistiseen retoriikkaan, että bolševikit eivät sortaneet ei-venäläisiä kansoja vaan sallivat heidän toteuttaa kansallisia ominaispiirteitään neuvostojärjestelmän sisällä. (Martin 2001.) Popov-tarina siis auttaa ohittamaan Vorkutan perustamisen kolonialistiset piirteet.

Popov-tarinan suosioon oli myös muita syitä. Jos kyseessä olisi ollut paikallisen asukkaan vuonna 1919 tekemä sattumanvarainen löytö eikä ennen vallankumousta alkaneen vuosikymmenten tutkimuksen tulos, olisi ensiksi mainittu ollut selvästi neuvostohistoriaa. Ehkä vieläkin tärkeämpää on se, että ajoittamalla löytö vuoteen 1919 ja poistamalla kunnia jonkin aikaa OGPU:lle työskennelleeltä geologilta Vorkuta voitiin retorisesti erottaa kytköksistä pakkotyöhön ja gulagiin. Popovin tarina tarjosi yhden kätevän fiktion ja kiertoilmaisujen kerroksen, jolla voitiin erottaa virallinen kertomus

Vorkutasta ”proletaarisena kaivoskaupunkina” (siteeratakseni jälleen kerran Jagodaa) sen todellisuudesta valtaisana vankileirikompleksina. Jos hiiltä oli löydetty vuonna 1919, kauan ennen gulag-järjestelmän perustamista, pakkotyön roolia Vorkutan historiassa oli helpompi vähätellä. Tämä oli kätevää erityisesti 1940-luvulla, jolloin Popov-kertomus alkoi kiertää julkisuudessa, mutta myös myöhempinä vuosikymmeninä, kun paikalliset ja alueelliset johtajat pyrkivät tietoisesti vähentämään alueen yhteyttä pakkotyöhön.

Tšernovien kunnian palauttaminen Vorkutan leirikompleksin kehityksessä tuo esille tärkeitä piirteitä varhaisen gulagin luonteesta. Se osoittaa, kuinka tärkeitä Neuvostoliiton kaukaisia ja harvaan asuttuja alueita tutkivat, kartoittavat ja mittaavat tiedemiehet olivat. Ilman Tšernovien löytöä yksi suurimmista ja pahamaineisimmista gulag-leireistä olisi kenties jäänyt kokonaan perustamatta tai se olisi voitu perustaa täysin toisissa olosuhteissa. Tiedemiesten rooli erityisesti gulagien alkutaipaleella olikin keskeinen, sillä he paikallistivat uusia luonnonvarojen esiintymiä, joita rangaistustyövoiman avulla voitiin hyödyntää. Tiedemiesten löytöjä käytettiin myös muulla tavalla kuin vain valitsemaan leirien paikkoja. Tšernovien kirjoituksista voidaan päätellä, että sekä tiedemiehet että puolueen ja valtion ylimmät virkamiehet jakoivat samat näkemykset Neuvostoliiton laajojen periferioiden asuttamisesta. Vaikka Georgi Tšernov suhtautuikin tietyllä varauksella asemaansa OGPU:n alaisena ja siihen, että hänet eristettiin hänen löytämänsä Vorkutan hiiliesiintymän kehittämisestä, hänestä oli silti mukava nähdä neuvostovaltion määräävän tarpeellisia resursseja muuntamaan alue yhdeksi suurimmista hiilikaivoksista Euroopassa.

Kuten Vorkutan tapauksesta voidaan päätellä, sekä paikallishallinto että korkeammat päättävät tahot suunnittelivat varhaista gulag-järjestelmää pitkälti sisäisen asutuksen välineeksi. Vaikka gulagien perustamiseen vaikuttivat monet muutkin tekijät Stalinin hallinnon aikana, esimerkiksi halu eristää ja rangaista hallinnon vihollisia, hyödyntää näitä halpana ja helposti siirreltävänä työvoimana ja muovata heidät uudestaan

lojaaleiksi neuvostokansalaisiksi, oli sisäisellä asutuksella vahva rooli toiminnan ohjenuorana. Kun Stalin alkoi hallintoineen etsiä sopivia kohteita rangaistusleireiksi, vasta löydetty Vorkuta tuntui ideaalilta kohteelta. Se, että niin kunnanhimoiseen projektiin ylipäättään ryhdyttiin, todistaa ensimmäisen viisivuotissuunnitelman ylimielisestä utopistisuudesta. Yhdistyneenä neuvostovallan kyvyttömyyteen valjastaa voimia utopististen suunnitelmien toteuttamiseen (Viola 2007, 188–190) se johti sellaiseen 1930-luvun Vorkutan kaltaiseen tragediaan. Kuten sisäisestä kirjeenvaihdosta voidaan päätellä, tuhansien elämät tuhlattiin projektiin, jonka tulokset olivat äärimmäisen niukkoja lyhyellä aikavälillä. Kuitenkin se että joillekin vangeille annettiin asutettujen status vuoteen 1937 saakka, osoittaa, että asuttamisnäkemys vaikutti edelleen gulagien taustalla inhimillisestä tragediasta riippumatta.

Ajatus Petšoran kaltaisten etäisten seutujen luonnonvarojen hyödyntämisestä ja niiden asuttamisesta oli peräisin ajalta ennen vallankumousta. Tutkimuksiaan neuvostokaudella jatkaneet tiedemiehet olivatkin usein niitä, jotka olivat saaneet koulutuksensa ennen vallankumousta. Niinpä halu muuttaa ja asuttaa näitä alueita luonnehti sekä Stalinin vallankumousta että koko neuvostokautta. Utta oli se, että 1920-luvulla valtion toimijat sitoutuivat uuteen ajatukseen

luonnon muokkaamisesta. Ensimmäistä kertaa vallanpitäjät olivat halukkaita uhraamaan resursseja tähän muokkaamisprosessiin paljon enemmän kuin ennen. Juuri tämä halu muokata luontoa ja sitoutuminen vankityövoiman käyttämiseen etäisten alueiden asuttamiseksi antoivat tiedemiesten löydöille traagiset seuraukset. Kasvaneista resursseista huolimatta varhaista gulagia voi tuskin pitää onnistuneena asuttamisen välineenä. Vasta 1940-luvun puoleenväliin tultaessa, muutama vuosi sen jälkeen kun ajatuksesta asuttamisesta gulagien eksplisiittisenä päämääränä oli luovuttu, Vorkuta asutettiin käytännössä. Tämä asuttaminen toteutui sen jälkeen, kun perusinfrastruktuurin rakentamiseen oli käytetty vuosikymmen. Vasta toisen maailmansodan aikana ja sen jälkeen tuhansia ”mobiilisoituja” kansallisuudeltaan saksalaisia, entisiä Neuvostoliiton sotavankeja ja entisiä gulagien vankeja siirrettiin Vorkutaan pysyvään karkotukseen. Silloin oli Vorkutassa ensimmäistä kertaa mitattava pysyvä asujaimisto vankien ohella.⁵ Tämä vastasi monessa suhteessa myöhäisen 1920-luvun lopun ja 1930-luvun alun ajatuksia asuttamisprojektista gulagin osana, vaikka sitä ei avoimesti tunnustettukaan.

Englannin kielestä suomentanut Hanna Ruutu.

Viitteet

- 1 Ensimmäisten 39 vangin joukosta yli 30:lla oli kaivostoimintaan, geologiaan ja öljyyn liittyviä erikoistaitoja. Monet heistä oli pidätetty vähän aikaisemmin. (Kaneva 2005, 78–82.)
- 2 Kasvitieteilijä B.N. Gorodkovin kuusipäiväinen vierailu alueelle tuona kesänä vahvisti sen, että maaperä, joka oli ikeroudassa yli 30 metrin syvyyteen, olisi suotuisa kaivoksen perustamiseen (Gorodkov 1932, 8–9, 102–103). Lisää maaperätutkimuksia alueella tehtiin 1932 (Pisarev & Datski 1934).
- 3 Rautatie rakennettiin vuosina 1930–1934. Kapearaiteinen Vorkutskaja železnaja doroga (Vorkutan rautatie) yhdisti Vorkutan kaivosalueen varastoon. Sen rakentaminen vaati valtavasti ihmisuhreja ja sen toiminta oli tunnettu epävarmuudestaan. Huolimatta lukuisista kuljetus-

suunnitelmista, joihin kuului rautatie Jugorski Šariin Barentsinmerellä sekä monia variaatioita rautatiestä, joka yhdistäisi Vorkutan kansalliseen rautatieverkkoon, luotettava rautatie saatiin vasta toisen maailmansodan aikana, jolloin Vorkutan ja Kotlasin välille valmistui Pohjoisen Petšoran päälinja.

- 4 Käytössä oli ennemminkin termi *kolonizovannyje* (asutetut) kuin *kolonisty* (uudisasukkaat). Sanavalinta korostaa valtion aktiivista roolia nimityksen myöntäjänä ennemmin kuin yksilön omaa valinnanvapautta.
- 5 Ilmiö oli yhteydessä sodanjälkeiseen kautta gulagjärjestelmän ilmenneeseen periaatteeseen, jonka mukaan siviilien osuutta työväestöstä oli syytä kasvattaa (Khlevniuk 2003, 55–58).

Lähteet

Arkistolähteet

- Vorkutan vankileirin raportti NKVD:lle vuoden 1939 ensimmäisestä neljänneksestä. Gosudarstvennyi arhiv Rossijskoi Federatsii (GARF), f. R-9414, op. 1 tš. 2, d. 360, l. 289–296.
- Vorkutan vankileirin raportti NKVD:lle 1.1.1942. GARF, f. R-9414, op. 1 tš. 2, d. 370, 58–93.
- Politbyroon protokolla 25.3.1931. Rossijski Gosudarstvennyi Arhiv Sotsialno-Poliittisėskei Istorii (RGASPI) f. 17, o. 3, d. 817, l. 17.
- Politbyroon protokolla 15.4.1931. RGASPI f. 17, o. 3, d. 821, l. 3.
- Politbyroon protokolla 8.3.1932. RGASPI f. 17, o. 3, d. 875, l. 6.
- Politbyroon protokolla 23.3.1932. RGASPI f. 17, o. 3, d. 877, l. 8, 35–38.
- Uhta-Petšoran vankileirin raportti OGPU:lle vuodelta 1931. Gosudarstvennoje utšreždenije Respubliki Komi Natsionalnyi Arhiv Respubliki Komi fondohranilištše no. 1 (GURK NARK 1), f. R-1668, op. 1, d. 77, l. 1–73.
- Uhta-Petšoran vankileirin työraportti OGPU:lle syyskuulta 1931. GURK NARK 1, f. R-1668, op. 1, d. 86, l. 32–45.
- Viktor Jakovlevištš Popovin kansio. GURK NARK 1, f. R-605, op. 4, d. 48, l. 1–23. *Pravda* 26.5.1946.

Painetut lähteet

- Afanasjev, J.N. & V. P. Kozlov (red., 2004), *Istorija stalinskogo gulaga: Konets 1920-h–pervaja polovina 1950-h godov*. Moskva: ROSSPEN.
- Antipov (1858), O gornyh izsledovanijah v petšorskom kraje, proizvdennyh v 1857 godu. – *Gornyi žurnal* 4, 1–37.
- Barenberg, Alan (2009), Prisoners without borders: Zazonniki and the transformation of vorkuta after stalin – *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 57, 4, 513–534.
- Conquest, Robert (1990), *The great terror: A reassessment*. New York: Oxford University Press.
- Fitzpatrick, Sheila (2005), *Tear off the masks! Identity and imposture in twentieth-century Russia* Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Gorki, Maksim, Leopold Leonidovištš Averbah & Semen Georgievitš Firin, eds (1934), *Belomorsko-baltijski kanal*. Moskva: Istorija fabrik i zavodov.
- Gorodkov, B. N. (1932), *Vetšnaja merzlota v severnom kraje*. Leningrad: AN SSSR.
- Harris, James R. (1999), *The great Urals: Regionalism and the evolution of the Soviet system*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press.

- Jakobson, Michael (1993), *Origins of the Gulag: The Soviet prison camp system, 1917-1934* Lexington, Ky.: University Press of Kentucky.
- Kaneva, A. N. (2005), Uhtpetšlag: Stranitsy istorii. – *Pokajanije: Komi respublikanski martirolog žertv massovyh poliittisėskeih repressii*. Red. V. G. Nevski, 8/1, 77–144. Syktyvkar: Komi knižnoje izd-vo.
- Kantorovitš, Vladimir Jakovlevištš (1934), *Bolšaja petšora*. Moskva: Molodaja gvardija.
- Khlevniuk, O. V. (2004), *The history of the Gulag: From collectivization to the great terror*. New Haven: Yale University Press.
- Khlevniuk, Oleg. 2003. The economy of the OGPU, NKVD, and MVD of the USSR, 1930–1953. – *The economics of forced labor: The Soviet Gulag*. Ed. Paul R. Gregory & V. V. Lazarev. Stanford, Calif.: Hoover Institution Press, 43–66.
- Kotkin, Stephen (1995), *Magnetic mountain: Stalinism as a civilization* Berkeley: University of California Press.
- Mamadyštški, N. N. (1910), *Ussinski krai podvornoekonomištšeskoje izsledovanie poselenii r. Ussy petšorskago uezda v 1909 g.* Arhangelsk: Gub. tip.
- Martin, Terry (2001), *The affirmative action empire: Nations and nationalism in the Soviet Union, 1923–1939*. Ithaca: Cornell University Press.
- Martynov, S. V. (1905), *Petšorski krai*. S.-Peterburg: Tip. M. M. Stasiulevištša.
- Nevski, V. G., ed. (1998–2009), *Pokajanije: Komi respublikanskii martirolog žertv massovyh poliittisėskeih repressii*. Syktyvkar: Komi knižnoje izd-vo.
- Pisarev, G. F. & N. G. Datski (1934), *Vetšnaja merzlota i uslovija stroitelstva v usinskoi lesotundre*. Leningrad: AN SSSR.
- Poleštšikov, V. M. (1995), Za semju petšatijami: Iz Arkhiva KGB. – 270. Syktyvkar: Komi knižnoje izd-vo.
- Swianiewicz, Stanislaw (1965), *Forced labour and economic development*. London: Oxford University Press.
- Tšernov, A. A. (1926), *Geologištšeskiye strojenije i važneištšije poleznyje iskopajemyje Komi Oblasti*. Vjatka: GSNKh.
- Tšernov, G. A. (1989), *Iz istorii otkrytija petšorskogo ugolnogo basseina*. Syktyvkar: Komi knižnoje izd-vo.
- Tšernov, A. A. (1935), *Poleznyje iskopajemyje petšorskogo kraja s Pai-hoem, Vaigatšem i Južnoi ostrovom Novoi Zemli*. Arhangelsk: Kraiplan.
- Viola, Lynne (2007), *The unknown Gulag: The lost world of Stalin's special settlements*. New York: Oxford University Press.